

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.002
у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –

доктора юридичних наук, професора, професора кафедри цивільного права
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
ЗЕЛІСКО АЛЛИ ВОЛОДИМИРІВНИ
на дисертаційне дослідження
ПАНЧЕНКА СЕРГІЯ ВОЛОДИМИРОВИЧА
«Джерела цивільного договірної права»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Панченка Сергія Володимировича є безсумнівною. Розвиток сучасної доктрини та правотворчої практики проходить у руслі достатньо динамічних змін, детермінованих трансформаційними процесами, які пронизують суспільство загалом, як на рівні світовому, так і на рівні окремих держав. Масштабні інтеграційні процеси визначають наближення та тенденції до уніфікації не лише законодавства окремих держав (як маємо це на прикладі адаптації законодавства держав до стандартів ЄС), але і цілих правових систем. Беззаперечним на сьогодні є той факт, що має місце наближення континентальної та англо-американської правових систем, що проявляє себе у всіх площинах правового регулювання суспільних відносин. Не могла ця тенденція оминути і сферу джерел права.

Якщо ще кільканадцять років тому у вітчизняній теорії права усталеною була позиція про непритаманність для континентальної системи права прецедента для джерела права, то станом на сьогодні можемо стверджувати про ґрунтовні зміни у

цій позиції. Вітчизняна правова система усе більше і більше насичується термінами та конструкціями, які раніше не були для неї притаманні. Це є ті виклики часу, які ми повинні прийняти як неминуче. І доктрина і практика повинні адекватно і, головне, вчасно на них реагувати.

У цьому плані підготовлена дисертаційна робота якраз і є вдалим науковим дорібком, який повністю відповідає сучасним реаліям. У роботі комплексно розглянуто як традиційні елементи системи джерел цивільного договірної права, так і ті, які ввійшли до їх переліку порівняно нещодавно в силу розкритих нами особливостей розвитку суспільних відносин. Окремо в руслі актуальності дисертаційної роботи слід вказати на продовження розробки договору як джерела регулювання цивільного договірної права. Станом на сьогодні уже усталеною є позиція про такий його статус, однак розробка договору як форми індивідуального правотворення є максимально благодатною платформою для напрацювання тих наукових висновків і пропозицій, які дійсно будуть цінними як для теорії, так і для практики.

Враховуючи перелік наведених аргументів щодо теми обраного дослідження, беззаперечним є висновок про те, що вона є максимально затребуваною сучасною теорією та практикою та відповідає усім тим соціальним, економічним та правовим викликам, які постають перед нами.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер

0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науковим ступенем та високим рівнем отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень і висновків дисертації підтверджується ґрунтовною теоретичною основою. Імпонус те, що дисертант комплексно та всебічно проаналізував значний пласт напрацювань не лише провідних цивілістів, але й теоретиків права. Кількісний показник використаних джерел яскраво свідчить про такий висновок – 488 найменувань. Повнота виконаного дослідження забезпечується тим, що ґрунтовна теоретична основа підсилюється прикладним аспектом, пов'язаним із аналізом прецедентної практики.

Затребуваність та перспективність здійснених у дисертаційній роботі висновків детермінується врахуванням відповідних правових тенденцій світової спільноти, зокрема, права Європейського Союзу.

Структуризація роботи та вдало підібраний методологічний інструментарій визначили ефективність реалізації поставленої перед дисертантом мети, зокрема, дозволили здійснити системні та змістовно якісно наповнені висновки щодо визначення загальних закономірностей та видових особливостей джерел цивільного договірного права, а також розроблення науково-теоретичних пропозицій щодо вирішення поставлених у дослідженні проблем.

Зокрема, формально-логічний метод функціонально забезпечив можливість розкрити основні положення про джерела права та їх види, а також дію джерел цивільного договірного права (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції дозволили якісно і системно охарактеризувати ознаки джерела права, джерела цивільного права, джерела цивільного договірного права загалом та їхніх окремих видів, а також запропонувати визначення понять відповідних правових категорій (розділи 1, 2, 3); історичний метод визначив основу для

окреслення детермінант походження джерел цивільного договірної права (розділи 1, 2, 3); метод порівняльного аналізу став основою для дослідження окремих джерел цивільного договірної права та виокремлення ознак, необхідних для порівняння їхніх різновидів (розділи 2 і 3); методи формалізації та системно-структурний дозволили сформулювати систему джерел цивільного договірної права та виокремити її структурні елементи (підрозділ 1.2); аксіоматичний метод став основою для якісної характеристики судової практики, що дозволило дисертанту зробити цілком обґрунтований висновок про зарахування окремих її видів до джерел цивільного договірної права (підрозділ 3.2).

Логічність та послідовність розгляду дисертантом спектру питань, що охоплюють собою тему дисертаційного дослідження дозволила сформулювати висновки, цінні не лише для науки цивільного права, але і для наукових розвідок у сфері теорії права. Зокрема, вказане стосується виокремлених в роботі тенденцій щодо системи джерел права, основних доктринальних підходів щодо трактування їх поняття та конститутивних характеристик.

Вдалим видається у роботі підхід дисертанта, завдяки якому автору вдалося глибинно розглянути основоположні теоретико-правові догми у площині дослідження джерел права та, зберігши їх цінність, поглибити їх і врахувати при цьому ті світові правові тренди, які зумовлені активними суспільними трансформаційними процесами. Вдале поєднання усталених доктринальних тлумачень природи джерел права із новітніми правовими «віяннями» є запорукою успішності виконаного дослідження та його наукової оригінальності.

Загальний аналіз змісту дисертаційної роботи засвідчує те, що дослідження відзначається системним, цілісним, самостійним характером та дійсно якісним рівнем критичного аналізу теоретичної та емпіричної основи дослідження. З такої позиції підготовлене дослідження є ціннісним внеском у спектр наукових доробків доктрини цивільного права та теорії права.

В процесі розкриття обраного предмета дослідження у роботі послідовно було охарактеризовано поняття та види джерел цивільного договірної права; всебічно розкрито дію джерел цивільного договірної права в часі, просторі та

щодо кола осіб; якісно із позиції дефінітивної техніки визначено поняття нормативно-правового акта та його різновидів як джерел цивільного договірного права; охарактеризовано міжнародні нормативно-правові акти та право ЄС у системі джерел цивільного договірного права; визначено особливості звичаю та його різновидів як джерел цивільного договірного права; з'ясовано значення судової практики у системі джерел цивільного договірного права та сформувано обґрунтований авторський висновок з цього приводу; глибинно та всебічно охарактеризовано цивільно-правовий договір як джерело цивільного договірного права. Ґрунтовне розкриття у роботі означених вище аспектів предмета дослідження стали основою для якісної та затребуваної теорією і практикою розробки науково-теоретичні пропозицій для вирішення проблемних питань у сфері правового регулювання цивільних договірних відносин.

Як наслідок окреслених аргументів, ознайомлення з підготовленою дисертаційною роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до такого виду робіт.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. С.В. Панченком у ході дослідження було опубліковано основні результати, що знайшли відображення у дисертації, зокрема було опубліковано 8 наукових праць, у тому числі 3 – у виданнях України, визначених фаховими з юридичних наук, 1 – у періодичному науковому виданні іноземної держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку і ЄС, 4 – у збірниках матеріалів всеукраїнських і міжнародних науково–практичних конференцій. Напрацьовані дисертантом наукові положення мають оригінальний, самостійний характер. Посилання на авторські публікації у роботі присутні.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження С.В. Панченка містить наукові положення, які відзначаються як науково-теоретичним, так і практичним значенням. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота

самодостатнім та комплексним дослідженням системи загальних закономірностей та видових особливостей джерел цивільного договірної права, що стало основою для напрацювання автором ряду науково-теоретичних пропозицій для вирішення проблемних питань у сфері правового регулювання цивільних договірних відносин. Самобутність наукових напрацювань та їх оригінальність визначаються гармонійним поєднанням усталених доктринальних підходів щодо трактування традиційних видів джерел цивільного договірної права та новітніх трендів у визначенні системи досліджуваних джерел, детермінованих ґрунтовними трансформаціями усіх сфер суспільних правовідносин.

За результатами аналізу джерел автором здійснено власні напрацювання та сформульовано на їх підґрунті висновки, які визначають наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дослідження результатів.

Підготовлена робота відзначається цілим рядом авторських напрацювань, які є вдалими із позиції їх логічності, належної аргументованості та загребуваності сучасною наукою та практикою.

Зокрема, імпонують авторські висновки щодо розробленої автором дефініції джерела цивільного договірної права із включенням до її змісту розширених конститутивних його ознак. Перелік останніх дійсно слід визнати в якості таких, що найбільш рельєфно відображають специфіку досліджуваних дисертантом джерел. Поміж них слід вказати на такі, як: 1) обов'язковість застосування для конкретних учасників договірних правовідносин; 2) спрямованість на правове регулювання майнових відносин; 3) сторони договору є суб'єктами правотворчості, оскільки самостійно визначають умови договору з урахуванням обмежень, передбачених законом; 4) вплив норм природного права та норм моралі на процес правотворчості.

Поміж означених, остання ознака видається особливо цінною у площині розкриття дійсної природи норм природного права та норм моралі. У такому ракурсі цінним із позиції теоретико-правової видається авторське твердження, що норми природного права та норми моралі не є джерелами цивільного договірної права (позитивного права), однак тісно з ними пов'язані, що виявляється у такому:

1) за змістом норми позитивного права не повинні суперечити нормам природного права та моралі, які є способом оцінки складової джерел правотворчості; у такому випадку джерела позитивного права треба визнавати недійсними повністю або частково; 2) норми природного права та моралі впливають на прийняття норм позитивного права, зокрема вдосконалення процесів правотворчості; 3) норми природного права та моралі можуть мати юридичну силу в разі їх закріплення у джерелах права. Означений безпосередній взаємозв'язок потребує схвалення.

В якості таких, які відображають сучасні тренди доктрини і практики слід визнати позицію автора щодо віднесення до джерел цивільного договірного права: судову практику; цивільно-правовий договір. При цьому варто погодитися із позицією дисертанта, що правова доктрина не є джерелом цивільного договірного права, оскільки вона є не обов'язковою для застосування конкретними учасниками договірних правовідносин із причини можливої наукової неодностайності.

Імпонує висновок дисертанта щодо подвійного значення договору як джерела цивільного договірного права. Виділено його подвійне значення як джерела цивільного договірного права: по-перше, він містить імперативні норми для сторін цивільно-правового договору, якщо в акті прямо вказано про це або така обов'язковість випливає із змісту чи із суті відносин між сторонами; по-друге, має субсидіарний характер у випадках, коли не передбачено правового регулювання відносин у договорі. Сформоване твердження цінне не лише із доктринального погляду, але й спрямоване на адекватне правозастосування в кінцевому результаті.

Позитивно сприймається і дуалістичний авторський підхід щодо характеристики нормативно-правового акта як джерела права. З'ясовано його подвійне значення як джерела цивільного договірного права: по-перше, він містить імперативні норми для сторін цивільно-правового договору, якщо в акті прямо вказано про це або така обов'язковість випливає із змісту чи із суті відносин між сторонами; по-друге, має субсидіарний характер у випадках, коли не передбачено правового регулювання відносин у договорі.

Як уже зазначалося, трендовими та такими, які відображають дійсно сучасні тенденції щодо формування системи джерел права є напрацьовані у

дисертаційному дослідженні твердження щодо рішень та висновків КС України як джерела права. Обґрунтовано визнання їх джерелами цивільного договірного права, оскільки вони мають такі ознаки: 1) мають найвищу юридичну силу, зокрема вищу за юридичну силу закону; 2) мають подвійне значення: а) рішення КС України є джерелом права з дня його ухвалення; б) на підставі рішення КС України втрачають чинність нормативно-правові акти або їх окремі положення; 3) рішення та висновки КС України є обов'язковими для виконання на території України; 4) рішення є остаточними та не можуть бути оскарженими; 5) вторинне джерело права, оскільки тлумачать норми Конституції та законів України щодо їх конституційності. У такому ж руслі слід позитивно сприйняти і аналогічні положення щодо визнання судової практики ВС джерелом цивільного договірного права України. Виокремлено автором такі ознаки такої судової практики: 1) вторинне джерело цивільного договірного права; с формою правового орієнтиру для правозастосовної практики щодо інших джерел цивільного договірного права; 2) здійснює тлумачення нормативного припису; 3) обов'язкова для застосування судами першої та апеляційної інстанції; 4) остаточна та не може бути оскарженою; 5) може бути змінена лише ВС; 6) приймається для однакового застосування судами норм матеріального права з певного однорідного кола правовідносин; 7) спрямована на забезпечення законності щодо дотримання, гарантування, реалізації та правового захисту прав учасників договірних правовідносин.

Потрібно зазначити, що наведеними положеннями наукова та прикладна цінність підготовленого дослідження не вичерпується. Здійснені С.В. Панченком наукові розробки відзначаються належним рівнем новизни та затребуваності сучасною наукою і в інших аспектах комплексу тих питань, які входили до предмета дисертаційної роботи.

Викладені в дисертаційному дослідженні С.В. Панченка положення мають як науково-теоретичне, так і практичне значення. Зокрема, отримані наукові розробки можуть отримати своє застосування: у науково-дослідній сфері як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем джерел цивільного права та джерел цивільного договірного права; в освітньому

процесі під час навчальних дисциплін «Цивільне право», «Міжнародне приватне право», «Право Європейського Союзу», «Правочини з нерухомістю»; у нормотворчому процесі для вдосконалення законодавства у сфері правового регулювання цивільних договірних відносин; у правозастосовній діяльності судових органів для вирішення спорів у разі порушення цивільно-правового договору. Позитивним є те, що результати дисертаційного дослідження отримали своє практичне застосування, зокрема, були використані для підготовки лекцій та навчально-методичних матеріалів у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (про що свідчить доданий до роботи Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 25 серпня 2020 року).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на позитивну оцінку підготовленої наукової роботи в якості фундаментальної та завершеної праці, слід зазначити, що дисертаційне дослідження містить певні положення, які спонукають до дискусії та потребують додаткової аргументації.

1. Позитивно сприймаючи сформовані автором у п. 9 новизни ознаки міжнародного договору в якості міжнародного комерційного договору як джерела цивільного договірного права, видається за доречне зазначити на потребі уточнення авторської позиції щодо термінологічного співвідношення його із поняття міжнародного договору, предметом якого є сфера міжнародного публічного права. Яка позиція дисертанта щодо такої термінологічної полісемії, адже маємо застосування одного і того ж терміну до різних правових конструкцій.

2. У п. 12 новизни автором обґрунтовано положення про визнання судової практики ВС джерелом цивільного договірного права України із виокремленням ознак такого джерела права. Видається, що потребує деякого уточнення змістове наповнення такої ознаки судової практики ВС як належність її до «вторинних джерел цивільного договірного права». Які характеристики судової практики ВС визначаються саме такою її кваліфікацією. Розкриття змістового наповнення такої ознаки потребує додаткового тлумачення якраз в силу наповнення вітчизняної правової системи термінами, характерними для права СС. Саме в останньому традиційно джерела права поділяють на первинні та вторинні.

3. Підтримуючи позицію автора щодо визнання судової практики ВС джерелом цивільного договірної права, видається за доцільне уточнити позицію автора щодо наявності кардинально різних за змістом позицій ВС з одних і тих же питань.

4. Автором вдало обґрунтовано, що норми природного права та норми моралі не є джерелами цивільного договірної права (позитивного права), однак тісно з ними пов'язані. Однак, чи не припускає автор можливості такого ж впливу на формування джерел права і доктрини. Однозначно, що вона може бути наповнена різними позиціями із відповідними аргументами на їх користь чи критику, проте у разі набуття певною доктринальною позицією пріоритетності та врахування її суб'єктами законодавчої ініціативи, вона безпосередньо може впливати на зміст джерел права, в тому числі, на зміст джерел цивільного договірної права. Видається, що на практиці саме зв'язок науки і практики є підґрунтям ефективності правового регулювання відносин.

5. Автор підтримуючи підходи до ознак міжнародного звичаю у Статуті Міжнародного суду, включає до ознак міжнародного звичаю прецедент. Видається, потребує додаткового тлумачення зміст терміну прецеденту та його трактування як окремого виду джерела права, відмінного від звичаю (С. 151).

Проте, висловлені зауваження не торкаються концептуальних положень дисертаційного дослідження С.В. Панченка, здебільшого стосуються дискусійних проблем, у жодному разі не применшують належного рівня підготовленого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, на її наукову і практичну значущість.

Ретельний аналіз тексту дисертаційного дослідження свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі присутні коректні посилання на джерела інформації при використанні ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано вимог норм законодавства про авторське право; подано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Загальний висновок.

Враховуючи вищевикладене, дисертаційна робота Панченка Сергія Володимировича на тему: «Джерела цивільного договірною права» відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167. Панченко Сергій Володимирович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника**

А.В. Зеліско

